

- српскохрватско-руски с кратком грамматику руског језика. – Београд, 1972.*
69. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. – Т. 3. – Кн. 3. – СПб., 1898.*
 70. *Трубачов О.Н. Индоарийцы в Северном Причерноморье // Вопросы языкознания. – 1977. – № 6.*
 71. *Петров В.П. Скѣфи: мова і етнос. – К., 1968.*
 72. *Павлов А. По вопросу о времени, месте и характере первоначального перевода византийского Земледельческого устава на славянский язык // ЖМНП. – 1886. – Кн. 9–10.*
 73. *Хабичев М.А. Взаимовлияние языков народов Западного Кавказа. – Черкесск, 1980.*
 74. *Скальковский А. Изустные предания о Новороссийском крае // ЖМНП. – 1838. – Кн. 6.*
 75. *Конев Е.Ф. Славянская мифология. – Минск, 2003.*
 76. *Словник символів культури України. – К., 2005.*
 77. *ПСРЛ. – Т. 2. – М., 1965.*
 78. *Лунин М. Индия // ЖМНП. – 1837. – Ч. 3.*
 79. *Хамедова М.Р. Общее и особенное в нарских сюжетах народов Дагестана и Северного Кавказа // Дагестанский фольклор во взаимосвязи с иноэтническим фольклором. – Махачкала, 1985.*
 80. *Плетнева С.А. Половцы. – М., 1990.*
 81. *Ундольский В.У. Климент – епископ словенский. – М., 1895.*

Agafonova N.V. Etnikon «Polovtsi» within the meaning of revived paradigm «Polovtsi – Natives»: attempt of multidisciplinary analysis. The article is paid to the need to change the paradigm of understanding the Polovtsian nature. It's offered «to revive» pre-existing «polovtsi-natives». In the article is explained the difference between «their own» and «strangers» Polovtsy. It's determined the motive for the emergence of polovetstva. Through multidisciplinary analysis was made the attempt to read etnikon «polovtsi» as the self-determination. Was presented the version: the main potential of polovetstva is presented by Iranian Alans.

Key words: Polovtsi-Natives, etnikon «polovtsi», onomastykon «Polovetska Zemlia», polydisciplinary, Alans, Yassy.

Б. В. Рева

МАТРИМОНІАЛЬНА ТА ЛЮБОВНА ВОРОЖБА У ДІВОЧИХ ТА ПАРУБОЧИХ ЗАБАВАХ СВЯТА АНДРІЯ НА ОПІЛЛІ (за матеріалами Галицького та Рогатинського районів)

У статті автор проаналізував особливості святкування дня Андрія на Опіллі, що супроводжувалося народними примовляннями, традиційними іграми, сміхом і жартами. На основі джерельних та польових матеріалів, відтворено колорит різноманітних прийомів любовно-шлюбних магічних дій у засіванні конопель, ворожінні варениками, пампушками, бубликами, рахуванням кілків в огорожі, киданням чобота на Андріївських вечорницях.

Ключові слова: Опілля, обряди, свято Андрія, магія, Андріївські вечорниці, ворожба.

На сьогодні календарна обрядовість історико-етнографічного району Опілля є мало вивченою. Хоча зроблено деякі напрацювання, але вони лише поверхово розкривають низку звичаїв, обрядів, магічних дій, ритуалів та забобон у передріздвяно-новорічній обрядовості. Час зимового сонцестояння, тобто своєрідний переломний чи рубіжний період року, здавна наділявся у календарній обрядовості особливою символікою, тому закономірно вважався сприятливим для магічних дій, зокрема й ворожби. Головні календарні свята, які припадали на цей період, традиційно слугували добрим приводом для справляння ворожильних обрядів [1, 105]. Свято Андрія – це і радість, і сум, і потаємна надія [2, 8]. По різні сторони нашого краю ворожили по-особливому, проте, цей вечір є властиво дівочим [3, 436]. Напередодні свята Андрія, дівчата збиралися для того, щоб дізнатися майбутню долю [4, 287], способів гадання було надзвичайно багато [5, 101; 6, 53–54].

Серед дослідників передріздвяно-новорічних свят потрібно відзначити напрацювання С. Килимника [7],

Л. Ковальчука [8], В. Скуратівського [9], П. Чубинського [10], В. Клінгера [11], В. Барагура [3], І. Беньковського [5], а також сучасних дослідників І. Чеховського [1] і В. Круковську [2]. Мета цієї статті полягає у ґрунтовному вивченні звичаїв, обрядів, повір'їв і забобонів на Андріївські вечорниці в українців Опілля. Із зазначеної мети статті випливають такі завдання: дослідити специфіку розвитку свята Андрія в драматично-ігровій традиції Опілля й охарактеризувати елементи основних обрядових дій Андріївських вечорниць.

Серед характерних обрядів опільчан напередодні свята Андрія виділяються «сівба» конопель, ворожба на пирогах, рахування кілків в огорожі, кидання чобота через хату, вибирання своєї долі під мискою. Ворожильні обряди у цей день виконували, в основному, дівчата, рідше хлопці [12; 13]. Парубки навмисно робили шкоду дівчатам, до яких не встигли посвататись або які ще були не на виданні, забирали щось із подвір'я, а потім повертали за винагороду [14]. Андріївські колективні ворожіння традиційно розпочиналися з ворожби у селах Галицького району, де значна увага приділялася воді для замішування тіста: вона мусила бути принесена дівчиною з двору, з колодязя в роті, а хлопці коли дізнавалися, де дівчата і в кого ворожать, приходили і заважали їм – сміялися та жартували. Не кожна дівчина могла донести воду і теж починала сміятися [12; 13]. Як зазначає І. Чеховський, ці дії мали ритуальний характер [1, 109]. Ворожильні обряди, в яких головним засобом отримання «знака» долі виступає ритуальна страва, зберігають сліди зв'язку з архаїчними віруваннями і ритуалами, як-от хліборобською магією, культом пращурів [1, 111].

На вечорниці починали ходити в підлітковому віці (від 14–20 дівчата і 16–25 хлопці). Досить часто на них вишивали. На вечорницях також часто відправляли парубків в армію. В будні дівчата і хлопці розмовляли при роботі, а в неділю вже грали ігри, танцювали [15]. Дівчата приносили з дому продукти [14]. В. Круковська зазначала, що хлопці для дівчат за їх старання приносили ласощі – цукерки, горшки, яблука. Існує традиція, що на Андрія кожен хлопець «пустує» [2, 12], але щоб вони не зробили, дівчата їм прощали все [15].

На Галицькому Опіллі хлопці не беруть участі у ворожінні: вони або приглядаються, або збираються десь окремо й придумують способи, якби попсувати дівчатам їх забаву та засмутити їх невдячним вислідом ворожби [12–15]. Однак дівчата відносяться до цього обряду зовсім поважно й не раз із цього приводу бувають між ними непорозуміння. Траплялися навіть такі випадки, коли через невдалу ворожбу дівчата сміялися зі своєї подруги, за що вона скаржилась до громадського уряду [3, 436].

Обряди святкування Андрія в різних куточках Опілля мають свої особливості. Зокрема, у с. Жовчев Рогатинського р-ну дівчата сходилися у хаті вдови і там вже відбувалися всі обряди, пов'язані з тим вечором. Треба було якось розгадати собі долю, один із способів був очистити кілки, примовляючи: «то вдовець, то молодець». З цього можна було дізнатися, чи ця дівчина одружиться з вдівцем, чи з молодцем. Пекли теж бублики, зазначивши котрі кому належать, кликали пса, щоб поїв – з того було знати, чи дівчина вже скоро вийде заміж. Виливали віск і ще інакше прикликали собі долю. Ці старовинні вірування були, зрештою, розповсюджені в усій Україні [16, 680].

На Рогатинському Опіллі ворожили і хлопці, і дівчата, бавилися ворожбою на вечорниці. Дівчата обігали хату декілька разів, щоб персонифікувати. Перед сном запальовали свічку та дивилися у дзерка-

ло, якщо нічого не побачать, то заміж цього року не вийдуть. Також прислухалися з якої сторони гавкає пес, на ту сторону і піде в «прийми» – невістки. Якщо в хаті було декілька сестер, то кожна сестра кидала собаці вареника: чий перший з'їсть – та першою одружиться. Кожна дівчина брала свій черевик і від вікна крокувала по черзі. Чий вийде за поріг – та перша вийде заміж. Записували на листочках імена і ставили на ніч під подушку, а зранку витягали ім'я судженого [15]. Ворожили ще з допомогою курки та півня. Зв'язували їх хвостами та дивилися, хто кого перетягне. Якщо курка – жінка буде верховодити, півень – чоловік [17, 61]. Хліб і вугілля розламували на кусочки, завивали у рукав сорочки й клали спати в надії, що побачать свого судженого. Сіяли льон коло колодязя, а чий весною найшвидше зійде – та першою вийде заміж. Також носили воду з потоку, наливали у миску й пускали на воду малі воскові свічки, приліплені до лушпинок горіха. Коли свічка дівчини стукнулася зі свічкою хлопця, тоді це знак, що вони поберуться. По закінченні ворожби, воду знову виливали до річки [3, 436]. Місили тісто, робили плямочки і розкладали по порядку, а пес мав з'їсти. Яку плямочку першою їв пес і так по порядку мали одружуватись дівчата. Під ліжко клали також тарілку, а згори лінійку і так мав приснитися наречений [13].

Крім цього, дівчата рахували кілки до 8, а 9 кіл зламували. Якщо правий рівний, то буде красивий чоловік, а якщо кострубатий та кривий – то буде поганий [18, 4]. Дівчина оббігала тричі навколо хати в довгому вбранні і тричі калатала ложками. Так дівчата гадали на судженого. Також із заходом сонця дівчата дивилися у дзеркало. Вони там бачили свого судженого [19]. Кидали за ворота черевик: коли він стане передом до воріт, то дівчина вийде заміж. У протилежному випадку, піде заміж у ту сторону, куди обернувся перед черевика. Ворожили також, яким буде майбутній чоловік: добрий чи злий, багатий чи бідний. Задля цього брали поліно: якщо воно гладке – чоловік буде добрий і молодий; коли суковате – то старий і сердитий. Часом суковате означало, що чоловік попадеться багатий, гладке – бідний. Дівчата не пропускали повз пильну увагу ворожбу з курячих яєць – проколювали гострий бік яйця і випускали із нього білок у склянку з водою. Коли він набирив форму грошей – дівчина вийде за багатого, коли вигляд трави – за бідного. Щоб заповнити серце хлопця, дівчата заставляли на вулиці тоненькі силія із шнурків чи ниток, щоб хлопці в них попадалися [3, 436–437]. Дівчата ворожили на свічках, потім зернах, на свяченій воді, на воді принесеній з річки, на пампушках з маком, на предметах з дому тощо. Вже не пускали пастиль худобу й годували сіном, не відчиняючи дверей, щоб не впустити нечисть. Дівчина, яка ходила заміж, мала швидко лягти спати, щоб побачити судженого у вісні. Можна питати першого перехожого, яке у нього ім'я, таким вважалося й ім'я судженого. Розходились додому далеко за північ [14].

Пекли пиріжки, балабушки, варили вареники, галушки та годували домашню тварину – когача чи пса. Вони мали бути нагодованими, а це означало, що вся сім'я в домі мала бути не голодною [19]. Крім вареників, на свято Андрія дівчата варять вечерю [20, 17].

На вечір зрізують або ламають гілку з вишні та кладуть її в склянку з водою десь так, щоб її не бачив (під ліжко чи в куток). І дивилися на неї аж на Різдво, якщо гілка зацвіте, то того року дівчина вийде заміж. І ще писали імена хлопців на аркуші паперу, скручували його в трубочку і клали під подушку на цілу ніч, лише на ранок витягували один аркуш, з нетерпінням

очікуючи, яке ім'я хлопця там написано. Респонденти запевняли, що така ворожба обов'язково збувалася [12]. Ще йшли перев'язувати дороги, а самі засідали поза плотом і чекали, хто буде йти, щоб когось з перехожих собі зловили [21].

Отже, давні опільські вірування й обряди залишили по собі сліди до нашого часу. Одним із традиційних звичаїв, який бере початок від язичницького часу, є звичай ворожіння напередодні св. Андрія. Андріївські вечорниці – це колоритне та веселе дійство, жарти і сміх, який охоплює всю молодь. У ніч на Андрія ворожили дівчата. Як ми бачили, способів ворожіння для дівчат на свято Андрія дуже багато. У ніч хлопці бешкетували: знімали «хвіртки» і підпирали кілками двері хати тощо. Ворожильні обряди свята Андрія охоплюють десятки ритуальних ігор, які в різних куточках Опілля ворожать по-своєму: у селах Галицького району дівчата збиралися у старшої жінки і ворожили тільки дівчата, а в селах Рогатинського району у вдови та ворожили як і дівчата, так і хлопці. Проте, по всьому Опіллі дівчата бралися за приготування відразу декількох страв на вечір перед вечорницями. Деякі обряди святкування і досі побутують на цій території, зокрема ворожби на варениках, пампушках та інших стравах. Тому нашим завданням як українців є збереження цих ритуальних і магічних дійств предків у своїх серцях, заради передачі їх молодим поколінням.

1. Чеховський І. Андрію, Андрію, коноплі сію... (Зимові ворожильні обряди-ігрища української молоді Карпато-Дністровського регіону) // Буковинський журнал. – 1998. – Ч. 2.
2. Круковська В. Андріївські вечорниці. – Л., 2001.
3. Барагура В. Напередодні св. Андрія // Життя і знання. – 1932. – Ч. 15.
4. Kolberg O. Dziela wszystkie. – T. 54: Rus Karpacka. – Cz. 1. – Wrocław, 1969.
5. Беньковський І. Девичій празник св. Андрея // Киевская старина. – 1895. – Б. н.
6. Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України (м. Київ). – Ф. 1-дод.: Етнографічна комісія. – № 524.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т. 1: Зимовий цикл. – Вінніпег; Торонто, 1964.
8. Ковальчук Я. Свята на Україні у звичаях та забобонах. – Х.; К., 1930.
9. Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. – К., 1993.
10. Чубинський П.П. Календарь народных обычае и обрядов. – К., 1993.
11. Klinger W. Sw. Andrzej i sw. Katarzyna w wierze s obrzedowosci ludowej // Kuryer literacko-naukowy. – 1929. – № 47.
12. Записано автором від Ярослави Олексіївни Куцоконь, 1945 р. н., у с. Медина Галицького р-ну, Івано-Франківської обл.; запис зроблено 28 грудня 2013 р.
13. Записано автором від Ігора Петровича Медвидовича, 1940 р. н., у с. Кринос Галицького р-ну, Івано-Франківської обл.; запис зроблено 20 жовтня 2014 р.
14. Записано автором від Олексія Дмитровича Затварницького, 1922 р. н., у с. Комарів Галицького р-ну, Івано-Франківської обл.; запис зроблено 11 жовтня 2014 р.
15. Записано автором від Любої Миколаївни Задорожної, 1947 р. н., у с. Конюшки Рогатинського р-ну, Івано-Франківської обл.; запис зроблено 22 жовтня 2014 р.
16. Магмет І. Спомини зі села Жовчів // Рогатинська земля. – Н.-Й.; Париж; Сідней; Торонто, 1989. – Т. 1.
17. Матвеева Н., Голобородько А. Православні свята і народні традиції // Наука і суспільство. – 2010. – № 11–12.
18. ІР НБУВ. – Ф. X. – Од. зб. 17396: Запис народних звичаїв та вірувань 20-х рр. XX ст.
19. Записано автором від Василя Дмитровича Пушика,

- 1958 р. н., у с. Вікторів Галицького р-ну, Івано-Франківської обл.; запис зроблено 10 грудня 2014 р.
20. Відділ рукописів ЛННБ НАН України. – Ф. 206. – Од. зб. 318: Щурат В. Святоандріївські ворожби: Доповідь.
21. Записано автором від Ірини Василівни Хомин, 1971 р. н., у с. Потік Рогатинського р-ну, Івано-Франківської обл.; запис зроблено 5 грудня 2014 р.

Rewa B.V. Matrimonial and love divination in maiden's and fellow's games at the Saint Andrew's day celebration in Opillia (Based on the material of Halych and Rohatyn Rayons). In the article the author has traced the peculiarities of celebrating the St. Andrew's Day in Opillia, provided by folk charms, traditional games, fun and jokes. On the basis of source and field materials there has been reproduced the authenticity of various kinds of love and marital magic acts in sowing hems, divination by different means: by means of traditional Ukrainian dishes, such as varenyky, pampushky, bublyky; by means of counting fence poles; by means of throwing boots in St. Andrew's Vechornytsi (traditional celebrations).

Key words: Opillia, ritual, St. Andrew's Day, magic, St. Andrew's Vechornytsi, divination.

А. І. Темченко

СЕМАНТИЧНА ПАРА «НЕДІЛЯ–ПОНЕДІЛОК» В ЛІКУВАЛЬНО-МАГІЧНИХ ПРАКТИКАХ УКРАЇНЦІВ

Стаття присвячена дослідженню міфології днів тижня, які знаменують його початок. В традиційних віруваннях неділя зіставляється з вшануванням жіночого сонячного божества, тому в цей день заборонялися дії, спрямовані на від'єднання (рубання, різання). За логікою міфу порушення заборон могло негативно вплинути на перебіг часу, оскільки припиняли дії божественного творення. Натомість у неділю заохочувалися дії, пов'язані з ростом.
Ключові слова: неділя, понеділок, табу, обряд, сонце, місяць.

Стаття присвячена дослідженню міфології днів тижня, які знаменують його початок. Актуальність обраної теми полягає в тому, що початок тижневого часового відліку уявляється як парність, де неділя символізує абсолютний початок і співвідноситься з етіологічними міфами про першочас і першопростір, а понеділок виступає матеріальною проекцією цього початку («понеділок важкий день»). Дослідження міфології неділі-понеділка як парності є продовженням ідей, висловлених В. Топоровим щодо семантики першого/другого в лікувальних текстах [1, 197].

У традиційній культурі стійкою залишається тенденція вшанування Неділі як першого дня, коли було створено світло/час, небо і землю/простір (Буття 1: 1-5). У зв'язку з цим, Неділя вважалася днем сонця – першої «планети», з-поміж інших семи, які позначали «другорядні» дні тижня. Неділя становить також початок нового астрономічного/життєвого циклу, оскільки саме тижнями/«неділями» вимірювали такі важливі періоди, як досягання врожаю (землеробство) і термін вагітності худоби (скотарство).

Відповідні аналогії пояснюють, чому в неділю заборонялися усі види робіт, пов'язаних з різанням нитки і рубанням дерева. В архаїчних текстах колядок/щедрівок, які є рудиментарними залишками дохристиянської міфології, світ твориться з нитки, а його основою є світове дерево¹. За логікою міфу, порушення

¹ У колядках/щедрівках світ твориться за допомогою снування: «Ой як то було з початку світа, – Боже наш, / Ой як не було святої землі, / Ой-но на морі павутиноньки. / Ой там братоньки радоньку радять: / Як би нам, брате, світ обснувати?» або шиття: «Посеред моря стоїть гоголя / А на тій гоголі й утинка сидить, / Утинка сидить, далеко видить. / Тай угледіла вона, що на морі [човничок], / А на тім човничку дівка Кулінка. / Дівка Кулінка, премудра швачка. / Да пошла вона три янголики» [24, 228, 237–238]. З образом Кулиники порівнюються «сестриці» в текстах «від уроків», які шиють односторонню сорочку або прядуть кужіль. Виготовлення сорочки/прядіння кужеля є обрядовою інтерпретацією мотиву творення світу, оскільки в

заборони використовувати гострі предмети загрожує неправильному початку, а відтак, неправомірному розгортанню подальших подій, тобто, «довільні» втручання у природний стан речей спричиняє «довільні» зміни в природі/людині: Так, покроєний у неділю одяг, може шкодити тому, хто його носить (серби), використання голки становить загрозу втратити зір (чорногорці) [2, 445]. У цих заборонах простежуються аналогії космічного і тілесного – розрізання тканини (одяг тут розуміється як «друге тіло») провокує різання «справжнього» тіла; застосування голки може спричинити каліцтво (ототожнення небесного ока / сонця / світла / неділі з оком людини).

Крім цього, заборонялися будь-які роботи, пов'язані з обробкою деревини. На Харківщині (Куп'янський повіт) вважали, що поліно, відрубане в неділю, через сім років (по завершенні космічного «тижневого» циклу) може спалахнути. Білоруси сприймали за гріх точити в неділю ножі, що означає «перепилювати ланцюг, на якому сидить Люципер» (руйнування космосу). Рубання дерева може розцінюватися також як засіб впливу на предка/тотема роду. Відповідне ставлення до дерева порівнюється зі священним ставленням до «болванів/ідолів», виготовлених, як правило, з дуба. На думку Т. Шевчук, культ вшанування дерев пов'язаний із тогемістичними уявленнями і співвідноситься зі «звичаєм вступати в шлюб з деревами, що має значення шлюбу з прашурами» [3, 11], які у цьому контексті уособлюють відродження і виступають покровителями роду. Відповідні аналогії фіксуються в замовляннях: «Дубоньку-кумоньку, в тебе парубок, в мене дівка, поберімося, полюбімося» [4, 15]; «Я вас (крикливиці) визиваю, я вас висилаю на ліса, в лісі дуб, а в дубі дід, а в його дочка Наталочка» [5, 66]. Рудименти обрядових заборон залишилися у замовляннях: «Кров'яна (ріка) стань і остановиса, бо буде тобі, як чоловіку, – ў неділю дрова рубав напроти понеділка» [6, № 277].

Натомість у Неділю рекомендували здійснювати перші дії, спрямовані на зростання, зокрема оранку, сівбу, вигін худоби на пасовисько, закладки нового помешкання тощо. На Полтавщині цього дня намагалися посадити квочку на сідало; лужичани вважали, що неділя є сприятливою для відлучення теляти від умені; поляки вірили, що недільні діти матимуть довгий і щасливий вік, володітимуть даром спілкуватися з мертвими. За уявленнями болгар, народжені у неділю мають стати вчителями чи священиками [7, 445].

Сприйняття неділі як першого (того, що дублює найперше) пояснює протиставлення її останньому/зайвому, тобто хворобам, образи яких співвідноситься зі старінням і смертю: «Щезни, пропади (пристріт), од мира одійди, а моя молитва до святої висоти. Неділя з понеділком, вівторок з серединою, четвер з п'ятницею, субота сама болезні (пристріту) нема. Неділя настає, болезнь (пристріт) отступає. Амінь» [8].

Вшанування неділі як першого дня пояснює, чому євангельські перекази про Воскресіння Ісуса Христа

такий спосіб відбувається моделювання «нового»/здорового тіла хворого: «На сінем поле дуб зелений, у того дуба *три* пані: *усі три* сестриці, *усі три* царіци. Перша – швачка, друга – прачка, третя Христу сорочку шила, уроки говорила» [6, № 204].

Проглядаються аналогії зі світовим деревом, яке існувало «споконвіку» до творення світу: «Серед моря зелений явір, / На явороньку три голубоньки, / Три голубоньки радоньку радят, / Радоньку радят, як світ сновати, / Та спустемся на дно до моря / Та дістанемо дрібного піску, / Дрібний пісочок посіме ми: / Та нам ся стане чорна земляця. / Та дістанемо золотий камінь, / Золотий камінь посіме ми: / Та нам ся стане ясне небонько» [24, 227]. Пор. з лікувальними текстами: «В чистім полі синє море. На синьому морі стоїть чорний явір, на чорному яворі сидить чорний ворон: чорна голова, чорні очі, чорні брови, чорні кігті, чорні нігті. І він *кричить-покрикає*, кігтями-нігтями прогрибає, уроки-урочища одбирає» [5, 51].